

AZ IFJÚ PAULER ÁKOS

SOMOS RÓBERT

Századunk első harmada magyar filozófiai életének legnagyobb hatást kifejtő gondolkodója kétségtelenül Pauler Ákos volt. Első munkáinak megjelenése a magyar filozófiai tudományosságnak ideológiától és szaktudományoktól történő leválásával, tehát autonómiájával kapcsolható időben össze, azzal a korrall, amelyben a filozofálás színtere a Magyar Tudományos Akadémia szűk köréből az egyetemek szélesebb nyilvánossága elé helyeződik át. Pauler, magyar és német nyelvű – nem lebecsülendő nemzetközi elismertséget is hozó – publikációi, oktatási és tudományszervező tevékenysége révén, vitathatatlanul a kor *princeps philosophorum*ának számított Magyarországon. Kortársai s a közvetlen utókor számára ez az értékelés megkérdőjelezhetetlennek tűnt, ami azért nem akadályozta meg a jórészt saját tanítványi köréből kikerülő filozófusokat abban, hogy némely ponton hangot adjanak kritikai észrevételeiknek. A Pauler munkásságának egészével és egyes műveivel foglalkozó, második világháború előtt született tanulmányok képesek fölmutatni az életút és a filozófiai problematikák főbb csomópontjait, mindazonáltal nem történt meg a részletes, filológiai alátámasztott, a pauleri életművet az európai filozófiai áramlatok erőterében elhelyező elemzése.

A következőkben megpróbálom röviden áttekinteni a Pauler Ákossal foglalkozó filozófiatörténeti szakirodalmat, s jelzem, mi az, ami ebből releváns a fiatal Paulerra vonatkozóan, majd részletesebben elemezni kívánom pályakezdésének körülményeit 1898-ig, különös tekintettel az ebben az évben készült doktori disszertációjának filozófiai álláspontjára.

Pauler filozófiájának vizsgálatára a legsikerültebb kísérletet az első tanítványok köréből kikerülő későbbi kolléga, Kornis Gyula tette, még 1922-ben.¹ Részben erre a munkára támaszkodnak Halasy-Nagy József népszerűbb stílusú, egyben pontatlanabb, mindazonáltal használható elemzései,² megemlítendőek még az egy-egy rész kérdést tárgyaló tanulmányok, továbbá esszézerű összefoglalások, melyek

---

¹ „Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája”, *Minerva* 1922; lásd Kornis Gy.: *Magyar filozófusok*, Franklin, Bp. 1930, 66–143.o.

² *Pauler Ákos*, *Minerva*, Bp. 1933; „Pauler platonizmusa”, *Athenaeum* (továbbiakban *Ath.*), 1933, 84–91.o.

nagy része Pauler halála után, a tiszteletére összeállított emlékkönyvben található.³ Ezek közül kiemelendő Bencsik Bélának a Paulernál tárgyelméletet jelentő „ideológia” diszciplínájának elemzése, valamint Somogyi József: „Az igazság eszméje Pauler bölcséletében” című tanulmánya. Ezen emlékkönyvnél korábbi C. Carbonara dolgozata Pauler értékelmételéről, melyet az olasz szerző az európai értékelméleti irányzatok összefüggésében vizsgál és bírál.⁴ Pauler személyiségének és filozófiájának kapcsolatát kiváló pszichológiai elemzés keretében mutatja be Szkladányi Mária műve. Az előszóban hangsúlyozza, hogy munkájában „[...] az idézőjelek használata [...] pusztán az áttekinthetőséget szolgálja, amivel Pauler gondolatait elválasztom azok részemről való kifejtésétől, vagyis nem jelenti a szószerintiség megjelölését”⁵; ez azonban nem jelenti azt, „[...] hogy a szószerintiség teljesen mellőztetett az idézőjellel zárt részletekben, csupán azt, hogy ha sikerült is egyes helyeken szószerint visszaadnom Pauler vallomásait, nem áll módomban azok igazolását egy objektíve kimutatható forrás révén megejthetővé tennem, tekintve, hogy az idézett részletek csak saját feljegyzéseim között találhatók meg”.⁶ Szkladányi munkája Pauler személyiségének olyan szubjektív rétegeit juttatja szóhoz, amelyek másutt sehol – még Pauler személyes Naplóiban – sem nyilatkoznak meg. Elemzése az elfogulatlan tárgyilagosságra törekszik, úgyhogy a személyiségrajz műfaján belül a könyv mind forrásértéke alapján, mind pszichológiai leírásként elsőrangú. Minden ez irányú további vizsgálódás alapját e munka képezi, további eredmények csak a Naplók segítségével megállapítható pontosabb időmeghatározásoktól várhatók.

Egy életmű filozófiatörténeti értékeléséhez bizonyos távlat szükségeltetik. Ezen időbeli távlat nagyjából az ötvenes évekre elvi lehetőséget biztosíthatott volna ahhoz, hogy Pauler munkásságát elfogulatlan értékelés tárgyává lehessen tenni⁷. A lehetőség azonban pusztán elvi jellegű maradt, ugyanis politikai és ideológiai okoknál fogva a legújabb időkhöz aligha lehetett volna ezzel a témával érdemben foglalkozni. Az ötvenes-hatvanas évek szemében Pauler illetve reprezentatív

---

³ Ennek anyaga az *Ath.* XIX. évfolyamában (1933) jelent meg, külön kinyomtatva 1934-ben is (Bencsik B. et al.: *Pauler Ákos emlékkönyv*, Bp. 1934); végül egy ezzel nem teljesen azonos tartalmú német változat is készült: J.Kornis – L.Prohászka (Hrsg.): *Gedenkschrift für Ákos Pauler*, W. de Gruyter, Berlin–Leipzig 1936.

⁴ „Ákos von Pauler e la logica della filosofia dei valori”, Napoli Libreria Editrice F. Perrella, 1931.

⁵ Szkladányi Mária: *Pauler Ákos életművése*, Franklin, Bp. 1938, 4.o.

⁶ Uo.

⁷ Egy áttekintő értékelést Tatár Lajos nyújtott „Pauler Ákos bölcselete” címmel (Debrecen 1943). Ez a rövid doktori értekezés, azon a képtelen ötletén kívül, miszerint Pauler pályakezdekések szándékosan előre megtervezte filozófiái fejlődésének későbbi állomásait, új elemet nem tartalmaz, megmarad az ismertetés szintjén. A korábbi Pauler-jellemzésektől abban tér el, hogy nem tekinti igazi filozófusnak, hanem korábbi eszmék egyes kompilátorának, szaktudósának.

műve, a „Bevezetés a filozófiába” „[...] a maga területén a Horthy–Bethlen konszolidáció ideológiai érdekeinek uralkodó, hivatalos kifejezője volt”.⁸ Madarászné Zsigmond Anna Pauler-monográfiájának idézett szavai megadják az értékelés akkori kötelező alaphangját. Ezen interpretáció szerint Pauler Ákos „[...] akkor vált a tiszta logika hazai képviselőjévé, amikor ezen irányzat általában már lehanyaglott. Ennek oka a külső és a belső társadalmi tényezőkben, az elmaradottságban és az ideológiai szellemi reakció megújulásának szükségletében keresendő.”⁹ A Pauler munkásságára irányuló kritika vagy „leküzdés” módszere meglehetősen egyszerű: rámutatni először arra, hogy Pauler munkássága a Horthy-korszak ideológiai tükröződése, másodsor arra, hogy a tiszta logikát a modern szimbolikus logika túlhaladta, harmadszor arra, hogy a tiszta logika a dialektikus logika értékét nem éri el. E külsődleges megközelítés kapcsán elég arra utalni, hogy először is a pauleri platonista logika már a tízes évek elején kiformalódott, ezek szerint *prae festum* megelőlegezte a Horthy-korszak ideológiai szükségleteit és azok visszatükrözését. Másodsor a tiszta logika filozófiai, és nem logikai elmélet, tehát a szimbolikus logika sikere nem jelenti a tiszta logikai vizsgálódások értelmének diszkreditálását. *Mutatis mutandis* ugyanez mondható a tiszta logika és dialektikus logika viszonyáról. Azonban a Paulert elmarasztaló kötelező passzusokon túl, sőt bizonyos mértékig azok ellenében, a monográfia jelentős teret ad az elemzésnek is, tehát jóval többet tartalmaz annál, mint az elvárt ideologikus program teljesítése megkívánna. Madarászné helyesen rajzolja meg Pauler viszonyát Bolzanóhoz és Husserlhoz, s különösen a pauleri „logizma”-fogalom kritikai elemzése keretében nyújt termékeny szempontokat.

Az egyébként igen „vonalas” Sándor Pál-féle *A magyar filozófia története* című mű I.kötete enyhébben fogalmaz Pauler kapcsán, mindazonáltal e szerző is a Horthy–Bethlen-féle periódus Pauler részéről történő „eszmei megalapozásáról” beszél¹⁰, s a Kornisra és főleg Halasy-Nagyra támaszkodó rövid — a munka egészéhez viszonyítva aránytalanul rövid — fejezet semmi újat sem nyújt ezekhez képest.

Az 1977-ben megjelent „A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn” című tanulmánykötet¹¹ nem szentelt teret Paulernak; Hermann István bevezető dolgozata néhány sor erejéig foglalkozik vele azzal a levont tanulsággal, miszerint „[...] Pauler eredetileg még frissebb indítékú idealizmusa a hivatalos Magyarország igényeinek egyre inkább megfelelő katedrafilozófiájává alakult át”.¹² Barry Smith

---

⁸ Madarászné Zsigmond Anna: *A tiszta logika alapkérdései. Pauler Ákos logikája*, Akadémiai, Bp. 1965, 46.o.

⁹ I. m., 47.o. „Pauler filozófiájának platonizmusa nyíltan és bevallottan, pontosan tükrözi a társadalmi viszonyok megváltoztathatatlanságának, örökkévalóságának burzsoá koncepcióját.” 48. o.

¹⁰ I. m., Bp. 1973, 240. o.

¹¹ Szerk. Kiss Endre–Nyíri János Kristóf, Kossuth, Bp.

¹² Hermann I.: „A XX. század elejének magyar filozófiájáról”, i. m., 32.o. E néhány sor is több irreleváns

1981-ben színvonalas összehasonlító elemzést nyújtott Wittgenstein és Pauler filozófiájának néhány alapvető pontjáról. E dolgozat Pauler német nyelvű munkáin és a német nyelvű *Pauler-Emlékkönyvön* kívül támaszkodik Paulernak a *Tractatus*-hoz írt lapszéli megjegyzéseire, amellyel mintegy példát ad a mikrofilológiai módszerek fölhasználási lehetőségeiről.¹³ E rövid, vázlatos írás témája szélesebb forrásbázison alapuló további kibontásra vár. Pauler halála után ugyanis tanítványai megjelentették hátrahagyott munkáit az *Athenaeum* c. folyóiratban, majd *Tanulmányok az ideológia köréből* címmel külön kötetben is. Ezek közül egy meglehetősen vázlatos formában ránk maradt, de terjedelmes dolgozat részletesen foglalkozik a *Tractatus*-szal.¹⁴

A volt tanítvány, Mátrai László élete alkonyán behatóan kutatta a Pauler-hagyatékot. Kornis Gyula óta¹⁵ ő volt az egyetlen, aki az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, Paulernak 1891-től haláláig, 1933-ig vezetett Naplóját is fölhasználta forrásként. Munkája torzóban maradt; a hetvenes évektől datálható Pauler-szakirodalom vázlatos áttekintése után csak Pauler portréjának, az ősök alakjának megrajzolásáig jutott,¹⁶ s halála után gyakorlatilag senki sem foglalkozott Pauler-témával, kivéve Pethő Bertalan tanulmányát, amely ismét Pauler személyiségét tette pszichológiai elemzés tárgyává, részben Mátrai László hatására ill. jórészt Szkladányi Mária tudósításaira támaszkodva.¹⁷ A Szkladányiéhoz képest új pszichológiai keretelmélet ellenére túl sok újat ez az elemzés sem volt képes nyújtani — a személyiségről a tanítványok tudósításai minden lényeges elmondhatót elmondtak, így e téren legföljebb pontosítások várhatók, olyanok, amelyek a pauleri Naplók földolgozása során egészíthetik ki a régi fotokópia elmosódott kontúrjait. A Pauler-irodalom legfrissebb kontribúciója Áron László „Pauler und die Brentano-Schule” című előadása, amely a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete és a budapesti Osztrák Kulturális Intézet közös szervezésében lezajlott „Ungarn und die Brentano-Schule” című konferencián hangzott el, 1993 áprilisában. Áron meggyőzően érvelt itt amellet, hogy Pauler nem tekinthető egyszerű „katedrafilozófusnak”, jelezve azt a közös pontot, ami Mátrai László és Barry Smith tanulmányaiban egyaránt megjelenik, nevezetesen, hogy Pauler a kor legmodernebb filozófiai áramlataihoz kapcsolódik, a filozófiát

---

elemet tartalmaz. A kötetet joggal féloldalas tablónak minősíti Mátrai László posztumusz monográfiatörredékében: „Pauler Ákos. Bevezetés”, *Magyar Filozófiai Szemle* 1984/1–2. sz., 148.o.

¹³ „Osztrák és magyar filozófia: Wittgenstein és Pauler Logikájáról”, *Magyar Filozófiai Szemle* 1981/1. sz., 139–144. o.

¹⁴ „Logikai alapelv és matematikai axióma”, *Tanulmányok az ideológia köréből* (Magyar Filozófiai Társaság Közleményei), Budapest 1938, 50–106. o.

¹⁵ „Kezdet és vég”, *Ath.* 1933, 3–23. o.

¹⁶ A töredékes bevezetés, mint említettem, a *Magyar Filozófiai Szemle* 1984/1–2. számában jelent meg.

¹⁷ „A Pauler-jelenség”, *Magyar Filozófiai Szemle*, uo. 119–147. o.

annak hagyományai szellemében az autentikus filozófus életforma keretében műveli, folyamatos önálló gondolkodói munkával igyekeznek valódi problémákat megoldani. Valóban, Pauler filozófusegyénisége egészen más szinten ragadható meg, mint a „katedrafilozófia” minősítés jelentése, amely rosszabb esetben az állam által fönntartott egyetemi katedra részéről az állami érdekek kiszolgáltatásában, jobb esetben pedig olyan rutin-filozofálásban áll, amelyhez nem kapcsolódik az illető filozófus valódi érdeklődése.

Megállapítható, hogy a felsorolt munkák közül jelen témánk, az ifjú Pauler pályakezdése szempontjából az egyedül releváns dolgozat Kornis Gyula nevéhez kapcsolódik: a „Kezdet és vég” című. Egyedül ő elemzi részletesebben az ifjú Pauler munkáit, s használja föl a pauleri naplókat, amelyek a filozófus formálódásának egyedülálló dokumentumát képezik.

Arról a családi háttérről, amely Pauler Ákost filozófusi pályája kezdetén körülvette és befolyásolta, nem kívánok részletesen szólni. Mátrai László tanulmánya „Három nemzedék”¹⁸ címmel elemzi az elődök és a család szellemi miliójét. Az első generáció képviselője, Pauler Tivadar (1816–1886), a felvidéki szász származású jogászprofesszor alapozta meg a Pauler-ház későbbi nagyságát. A korábban Zággrában működő tanár Kossuth Lajos hívására került a pesti egyetemre, majd a szabadságharc bukása után megfosztották katedrájától. Az 1867-es kiegyezés után bontakozik ki igazán karrierje, Tisza Kálmán kormányában kultusz- majd igazságügy-miniszter lesz. Tevékenysége szorosan összefonódott a magyar konzervativizmus történetével, haláláig hí maradt a Habsburg-dinasztiához, sőt Ferenc József „kedvenc minisztereként” nevezi őt naplójában unokája, Pauler Ákos.¹⁹

Pauler Tivadar fia, Pauler Gyula (1841–1903), apjával ellentétben a liberalizmus és pozitívizmus eszméi iránt mutatott fogékonyságot. Nem foglalkozott politikával, tevékenységét a tudománynak szentelte, s joggal tarthatjuk olyan tudósként számon, mint aki egyike volt azon történészeknek, akik meghonosították hazánkban a modern, kritikai-tudományos, pozitívista történetírást. A „pozitívizmus” jelszava jelenti egyrészt azt a többletet is a „módszertani pozitívizmushoz” képest, amit Mátrai a szekularizáció befejezéseként jellemez, tehát egy szélesebb, liberális jellegű eszmeiséget²⁰, de – tegyük hozzá azt is – a pozitívizmus egyben az a szellemi irányzat, amely Magyarországon megteremtette az autonóm szaktudományosság lehetőségét. A különösen az Árpád-kort kutató Pauler Gyula a bécsi Történeti Intézetben sajátította el a kritikai-tudományos

---

¹⁸ Mátrai L. i. m., 153–168. o.

¹⁹ Bejegyzés Ferenc József halálakor, 1916. XI. 22-én (III.97). A Naplók az Országos Széchényi Könyvtárban található négy dossziében, a római szám a dossziészámot jelenti, az arab szám a kéziratári lapszámozást. A következőkben csak az arab számot adom meg, ugyanis minden további hivatkozásom az első dosszié anyagára vonatkozik.

²⁰ Mátrai L. i. m., 156. o.

történetírás módszereit, majd munkássága fő színterévé az Országos Levéltár vált, amelynek igazgatója volt.

Pauler Ákost pályakezdésekor különösen kedvező körülmények segítették. A nyugodt, biztonságot adó, az elvégzett munka alapján értékelő, a tudományos munkásság kibontakozását szinte predesztináló családi légkör már korán megérlelte benne az elhatározást, hogy filozófus lesz. Tizenhét éves korára megtalálhatók könyvtárában a klasszikus szerzők, akiket Naplói tanúsága szerint szorgalmasan el is olvasott. Az olvasónaplók emellett jeleznek egyfajta orientációt is: főleg a kanti hagyományokon alapuló, mindenekelőtt német nyelvű modern filozófiai irodalom túlsúlyát, illetve a magyar fordításirodalmat.²¹ Érveink lehetnek arra vonatkozóan, hogy helyes Sándor Pál azon sejtése, miszerint nem teljesen pontos az a kép, amelyet Kornis Gyula rajzolt a családi háttéréről akkor, amikor úgy jellemzi a gyermek Paulert, hogy „[...] mélyen vallásos szellemben nevelt, a skolasztikus metafizikáért melegen lelkesülő” ifjú.²² Nincs nyoma annak, hogy különösen erős lett volna a Pauler-család katolicizmusa. Pauler Ákos Naplói inkább olyan családi hátteret tükröznek, amely liberális szellemiségű volt, s hagyta érvényesülni a tehetséges és szorgalmas gyermek vágyait, aki természetes módon vallásos volt, hitt a túlvilági boldogság ígéréteiben. Láthatóan erős hatást gyakorolt az ifjú Paulerra Schopenhauer, aki igazán nem tekinthető skolasztának, sőt, egy a gyermek olvasmányait cenzúrázó vallási szempontokat előtérbe helyező pedagógiai attitűddel aligha egyeztethető össze a Schopenhauer-lektúrák engedélyezése. Pauler a filozófiában a tiszta szemlélődést kívánja megtalálni, föltűnő kamaszos ellenszenv a szexualitás²³, a női nem iránt, s vonzalma a sztoikus *apatheia*-tanhoz²⁴ – ezek mind arra mutatnak, hogy Schopenhauer-

---

²¹ Pauler 1891 decemberétől 1892 márciusáig a következő filozófiai olvasmányokat sorolja föl (15-16 éves): Scholz: *Physiologie*, Lotze: *Psychologia*, Lotze: *Logika*, Lotze: *Grundzüge der Metaphysik*; Kant: *A tiszta ész kritikája*, *Prolegomenák*; Hume: *Vizsgálódás az emberi értelemről*; Lewes filozófiatörténete; Lubrich: *Természetbölcsélet*; Barthélémy de St.Hilaire: *A philosophia viszonya a tudományhoz és a valláshoz*; Kirchner: *Geschichte der Philosophie*; Alexander Bernát tanulmánya „A tiszta ész kritikája” magyar fordításkötetében; Bacon: *Novum Organum*; Schopenhauer: *Parerga*, *Die Welt als Wille und Vorstellung*; Spinoza: *Etika*; Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*; Descartes.

²² Sándor P. i. m., 236. o.; Kornis Gy.: „Kezdet és vég”, 197. o.

²³ Beszéd az 1892. szeptember 29-én kelt naplóbejegyzés (40), ahol egy náluk tartózkodó rokon fiatal pár kapcsán a következőket írja: „**Á** (nincs unalmasabb két szerelmesnél!) hol az ablakon kinéztek és dúdoltak, hol egymás felső végtagjait fogva ültek, hol váltottak egy párat azon »kimondhatatlan édes« (alapjában kopott s megdőbbentően ostoba) tekintetekből – szóval mindazon szimptomák észlelhetők voltak rajtok, melyek a »boldogság« jelei. Szegények! Ha eddig nem tudtátok, mit tesz csalódní, meg fogjátok tudni. Kéjeket, kimondhatatlan gyönyöröket vártok, holott egyszerűen egy magasabb erő – a generalis – igénybe veszi csekélységeteket ...”

²⁴ Bejegyzés 1892. szeptember 7-én (34): „rendkívül hajlammal bírok a stoicismus iránt...” December 30-án

olvasmányai mélyen érintették. A már említett köteteken kívül a német filozófusnak „Az elégséges ok elvének négyféle gyökeréről” című munkáját is olvassa, s írni kezd egy tanulmányt az aszkézisről, melyet soha nem fejez be. A gyöngye fizikumú, túleröltetés okozta szorongásra hajlamos fiú számára a filozófikus élet mindenekelőtt rendszeres, dolgos életmódot jelent. Pauler 1892–93-ban ismerkedik Aquinói Tamás és Arisztotelész, Platón és más klasszikusok műveivel. Kilencvenhárom májusában már tervezett Kant-tanulmányához gyűjti az anyagot: Kant mellett Lewes, Schopenhauer és Kuno Fischer könyveit olvassa, s dolgozatát júniusban be is fejezi. Az iskola mellett – ahol ne feledjük, görögöt, latint, németet, különórán franciát majd angolt tanul sikerrel – megmaradó idejét a filozófiának szenteli.

Kornis Gyulának az a megállapítása, miszerint az ifjú Paulernak a kilencvenes évek elején „[...] határozott álláspontja az Aristoteles alapján álló skolasztika [...]”²⁵, túlzás, jöllehet igaz, hogy ebben az időben Pauler elutasítja a filozófiai pozitívizmus és materializmus jegyében születő *Athenaeum* folyóirat szellemi orientációját. Már 1892. október 12-én ezt írja naplójába (44): „Ma reggel Pauer Imre küldte papának az Athenaeum kezdettől fogva megjelent számait. Nekem sehogysem tetszik annak a szelleme. A legpiszkosabb materializmus hirdetője. Hogy nem akarják belátni, a psychophysiologia meddő voltát!” Az bizonyos, hogy Pauler szembe előtt egy új metafizika létrehozásának ideája lebegett, ám ez a metafizika a mindenkori olvasmányélmények által meghatározottnak tűnik, s körvonala annál jóval elmosódottabb, hogy „skolasztikának” lehessen értelmezni.

Pauler első publikált filozófiai munkája, a „Kant-tanulmányok” ténylegesen egy erős Kant-kritikát tartalmaz, mindazonáltal nem szabad elfelejtenünk, hogy az írás lapjairól sugárzik Kant filozófiai munkássága pozitív jelentőségének elismerése.²⁶ Pauler metafizika iránti hajlandósága nem független a kritikai filozófia eredményeitől. „Miben áll a metafizikai tételek igazolása? Abban, »hogy a metafizikai következtetések az *adott* fogalmából indulnak ki« s olyat posztulálnak, *ami nélkül a tárgy gondolhatatlan.*” Kornis idézete a kéziratban maradt, 1894 áprilisában, Pauler Ákos 18. születésnapján írni kezdett „A metaphysika módszeréről” c. tanulmányból, mutatja azt, hogy Pauler nem maradt érintetlen a kanti transzcendentális kérdéscsőltetés eszméjétől.²⁷

---

(53): „Bárcsak mindinkább sikerülne megközelítenem a philosophicus neutralitást, mely által nem szereplő, hanem néző lehetek az élet fenséges drámájában! Főeszköz ennek elérésére: a szenvedélymentesség, elméltetés és az emberek irányában cynismus, vegyülve az önmagába merülés gazdag és rejtélyes óceánjával. Ha ezt az állapotot eléred: fölötte állsz az emberi érdekeknek.”

²⁵ Kornis Gy.: „Kezdet és vég”, 185–186. o.

²⁶ Ez Kornis leírásában elsikkad.

²⁷ Kornis Gy.: „Kezdet és vég”, 189–190. o. Kornis jól veszi észre, hogy a tanulmány Pauler későbbi „redukció”-elvének csíráját tartalmazza: uo., 191. o.

A Kanthoz fűződő viszony a negyven oldalas „Kant-tanulmányok” alapján ábrázolható igazán, mely a skolasztikus *Bölcseleti Folyóiratban* jelent meg, 1894-ben. Bevezető szavai így hangzanak: „Kant kriticizmusának megjelenését nem hiába számítják az újabb kor legfontosabb szellemi mozzanatai közé. Ez új rendszer a régi – nagyjából realistikus – világnézet helyett egy minden tekintetben új és radikális filozófiát nyújtott, amely az emberek eddigi legszilárdabb és vitán felül álló meggyőződéseit is lerontani iparkodott. Kant főműve, a híres »Kritik der reinen Vernunft« az emberi ész egyik legbámulatosabb produktuma. Ha materialiter sok tekintetben téves is, a formai törekvés: az emberi ész alapjainak vizsgálata, s ennek eredménye: a transcendentális kriticizmus alapeszméjének megalapítása – maga elég volna szerzőjét halhatatlanná tenni.”²⁸ Már ebből világos – fogalmazhatjuk meg Kornis ellenében – hogy nincs szó a kanti filozófiával történő leszámolásról,²⁹ a transcendentális filozófia kiindulópontja mint követendő intenció nem kérdőjeleződik meg. A *Ding an sich* kanti elméletét Pauler azonban már nem fogadja el. Szerinte e kétségbeejtő tan elutasítása után két út maradt hátra: a) onnan kiindulni ismét, ahol Kant vizsgálódásait kezdte (Fichte, Schelling, Hegel), amely irány tanait „sophismákként” aposztrofálja, vagy b) revízió alá venni a *Ding an sich* tanát, amit Schopenhauer kísérelt meg. Az ifjú szerző egyik irány mellett sem kötelezi el magát. Az előbbit élesen elutasítja, Schopenhauer tanát (mely a *Ding an sich*nek az „akarat”-tal történő azonosításában áll) nem minősíti. A kanti filozófia alapját képező ítélet-tanra, ezen belül az *a priori* ismeret fogalmára koncentrálnak. A *tiszta ész kritikája* bevezetése *a priori* és *a posteriori* különbségét tényleg meglehetősen elnagyoltan tárgyalja, s ez ad alkalmat arra, hogy az ifjú Pauler félreértse a königsbergi mester mondandóját. Kant két kritériumát nevezi meg az *a priori*nak; az általánosságot és a szükségszerűséget, de nem kérdez rá az általánosság és szükségszerűség kritériumaira ill. ismerveire, egyszerűen konstatálja létüket. Pauler első kérdése; „mik az abszolút általánosság ismervelei?”³⁰ Válasza, miszerint „mert úgy az alany, mint az állítmány universalis fogalmak”, nyilván rossz nyomon jár, fogalmaink ugyanis, az individuumneveket kivéve, általánosak; az ismeretek általános érvénye nem onnan származik, hogy általános ítéleteink vannak, s az ítéletek sem attól általánosak, hogy általános fogalmak szerepelnek bennük.³¹ Így azután Pauler, továbbhaladván, az általános fogalmak keletkezésé

---

²⁸ I. m., 6. o.

²⁹ Hasonlóképpen pontatlan Madarász Zsigmond Anna beállítása: „Egészen korai munkáiban, a Kant-tanulmányokban (1894) a kriticizmus ellen lép fel.” I. m., 43. o.

³⁰ I. m., 14. o.

³¹ I. m., 14. o. Ez a tévedés nem Pauler számlájára írható. Az ebben az időben Magyarországon használt logikakönyv, Pauer Imre *A logika alaptanai* c. könyve, az induktív logika irányzatát követve különbséget tesz egyes és általános fogalom között (4. kiadás, Budapest 1901, 15. o.).

nek meglehetősen reménytelen kérdését veti föl, s jut el az intuíció fogalmához, a Kant által épp leküzdeni kívánt lényegek és szubsztanciális okok garanciájához. Szükségszerűsége sem tud még Pauler mást érteni, mint „imperatívus alakba öntött okszerűséget”³², ezen okság kapcsán pedig ismét Arisztotelészre hivatkozik – úgy tűnik – nem kellő mélységben értve meg a Sztagirita „aition”-fogalmát.

Érdekes módon az analitikus illetve szintetikus ítéletek létjogosultságát az ifjú Pauler nem vitatja³³, s tudatában van annak, hogy ez szokatlan a Kant-irodalomban. Ezenkívül ügyesen ütközteti Kuno Fischer és Lewes interpretációit, sőt, a kanti kategóriák tanáról is kritikai ismertetést nyújt. A tanulmány alap gondolatát mindvégig a tisztán *a priori* ismeret lehetetlenségének gondolata képezi, amely Kant Bevezetése laza gondolatmenetének félreértéséből származik. A kritikai pozíció, a saját álláspont bizonytalan marad. Az ifjú Pauler többször is az arisztotelész-skolasztikus filozófiában keres választ a kanti problémákra, de több kérdés kapcsán is jelzi főntartásait a skolasztikus megoldásokkal szemben,³⁴ elutasítja a dogmatizmust, s nyilvánvaló tanújelét adja annak, hogy a matematikai és természettudományos műveltség meglétét igen fontosnak tekinti.³⁵ A 18 éves kezdő fiatalember széles körű filozófiai és filozófiatörténeti tájékozottságról tesz tanúbizonyosságot, világos és élvezetes stílusban írja meg dolgozatát, igyekszik saját határozott álláspontot megszólaltatni, s figyelemre méltó, ahogy egy nehéz filozófiai szöveget elemez, még ha nem is sikerül behatolnia annak szellemébe. Hasonlóképpen szép jövőt ígér az „Elvezet-e a világ Isten fogalmára?” című rövid teológiai tanulmánya, amelyben Aquinói Szent Tamás istenérvét védelmezi, s amelyben a skolasztikához való kötődése nyilvánvaló. A két írás a „zsengék” kategóriája alá tartozik, mindazonáltal a „Kant-tanulmányok” szövegét a jegyzetekben időnként megtörő szerkesztői megjegyzések a mai olvasó számára bosszantóan otromba beavatkozásoknak tűnnek – valószínűleg ez a tény is közrejátszott abban, hogy Pauler később nem publikált a *Bölcséleti Folyóiratban*.

Érettségi után Pauler 1894 szeptemberében beiratkozik a budapesti egyetem bölcsészkarára, ahol filozófiát és klasszika-filológiát tanul. Ekkorra már ismeri a klasszikus szerzőket, a Magyarországon megjelent fontosabb filozófiai műveket és a külföldi, elsősorban német filozófiatörténeti munkákból sokat. Az egyetemen az

---

³² I. m., 19. o.

³³ Jóllehet, ha az *a priori* ítéletet nem tekinti ténylegesen tapasztalattól függetlennek, hanem indukció eredményének, akkor az analiticitás kapcsán is föl kellene merülnie analóg problémáknak.

³⁴ I. m., 31. és 36–37. o.

³⁵ „A dogmatizmus ép oly kevésbé illik az intellectualis fejlettségű emberhez, mint annak nemtudása, hogy teste miből táplálkozik s mint assimilálja fiziologáilag a fölvelt anyagot.” (11. o.) Dogmatizmusnak nevezi ugyanakkor a pozitívizmust (11.o.), a kanti filozófia pozitívista adaptációját pedig meddő eklekticizmusnak (8.o.).

első félévben Pauer Imrénél pszichológiát és etikát, Medveczky Frigyesnél filozófiai propedeutikát és logika-ismeretelmélet előadást, Ponori Thewrewk Emilnél római régiségtant, Horatiust és nyelvtani gyakorlatot, Hegedűs Istvánnál arisztotelészi Poétikát, Buday Dezsőnél spenceri szociológiát vesz föl. Közülük leginkább Medveczky nyeri el a tetszését, akinek előadását úgy jellemzi, hogy formailag „csúnya, de tartalma jóval becsesebb a Pauerénál”³⁶, mégpedig azért, mert gondolkodásra indít. Pauer később is csupán Medveczkyvel tart fenn szorosabb kapcsolatot, aki a következő évben viszont nem tanít az egyetemen. A filozófiát Pauer Imre és Medveczky mellett még Alexander Bernát képviseli, akinek „A Faust és Az ember tragédiája” című, nem kifejezetten filozófiai tárgyú kurzusát 95 szeptemberétől hallgatja Pauer Akos. A tanárok közül kettő rendelkezett nagy tekintéllyel, egyrészt Pauer Imre, az *Athenaeum* főszerkesztője, a pozitívizmus nem túl eredeti propagálója, folyóiratát a pozitívizmus direkt szolgálatába állító professzor, aki először Comte, majd Spencer, John Stuart Mill, Taine és Wundt pszichologista filozófiáját hirdette,³⁷ másrészt Medveczky, aki életének ebben a periódusában nem publikál és nincs jelen a filozófiai közéletben, kizárólag az egyetemi oktatásban. Medveczky hasonlóképpen osztja a pozitívizmus antimetafizikus, antispekulatív meggyőződését, hangsúlyozza a filozófia és a szaktudományok – kiváltképp a természettudományok – egységét. A kilencvenes évek egyfajta alkotói válság jegyében telnek az ő esetében: Pauer Imrétől szellemi orientációja főleg abban tér el, hogy erőteljesebben kötődik a német filozófiai és szaktudományos talajhoz, Kant illetve a kanti bölcselet és a német pozitívizmus összeegyeztetése erősebb hangsúlyokat kap nála.³⁸

Az egyértelműen pozitívista elkötelezettségű professzorok – márpedig ez áll minden ekkor Budapesten tanító oktatóra – hatására Pauer is pozitivistává válik. Nyilván be kellett látnia, hogy korábbi metafizikus kísérletei sikerteleneknek bizonyultak, s végeredményben megrekedtek egy a kritikai filozófiánál korábbi, dogmatikus fokon. Alighanem az érvek győzték meg, s nem a divat vagy a tekintélyek. Már elsőéves korában nagy pályamű elkészítésébe fog, „Az ismerettan kritikai története Kanttól napjainkig” címmel, amit 1896 májusában fejez be, s amit az Akadémia dicsérettel honorál, anélkül hogy kiadná magát a díjat. Pauer Imre fölhívja az egyetemi hallgatóság figyelmét erre a dicséretre, s betekintést enged Paulernak a Böhm Károly és Alexander Bernát által készített bírálatba. „Sok tanulságos van benne, amit majd az átdolgozásnál jól használhatok...” – írja naplójába Pauer, de öntudatosan hozzáteszi, hogy álláspontját néhány helyen

---

³⁶ Napló 1894. IX. 24 (141).

³⁷ Legfrissebb jellemzése Percz Lászlótól: „A pozitívizmustól a szellemtörténetig. Százéves az Athenaeum”, *Világosság* 1993/7. sz. 44–55. o.

³⁸ Medveczky Frigyes munkásságát Hell Judit dolgozta föl; lásd tanulmányát: „Kant-recepció, Nietzsche-kritika, Pascal-reneszánsz. Medveczky Frigyes útkeresései”, *Magyar Filozófiai Szemle* 1993/3–4. sz. 446–472. o.

félreértették.³⁹ Pár nap múlva befejezi „Az ismeretelmélet lélektani alapjairól” szóló tanulmányát, majd egy korábbi írását átdolgozza doktori disszertációnak. Doktorátusi vizsgáját 1898. június 2-án teszi le „summa cum laude” minősítéssel, a Fröhlich Izidor dékán elnökölte bizottság előtt, melynek tagjai a következő professzorok voltak: Lubrich Ágost: pedagógia, Beöthy Zsolt: esztétika, Medveczky Frigyes: filozófia.

Amíg a „Kant-tanulmányok” c. tanulmány pozitívizmus és kanti filozófia egyesítését meddő eklekticizmusnak tartja, az 1898-ban megjelent doktori disszertáció, „A természetphilosophia fogalmáról és feladatairól” viszont a „kriticizmussal szövetkező pozitív világnézet...”⁴⁰ álláspontját tekinti magáénak. A pozitív vagy tudományos filozófia követelménye egyértelműen Comte történetfilozófiai eszméire⁴¹ és a kanti filozófia kritikai attitűdjére vezethető vissza Paulernál, illetve azzal a XIX. század második felében Európában és a megkétszerezve Magyarországon is uralkodó szellemi irányzatra, amely elvetette a Kant utáni német idealisztikus tradíciót, ugyanakkor nem kívánta az akadémiai körökben hasonlóképpen „költészetnek” minősített nem természettudományos alapokon álló életfilozófiai orientáció kezdeményezéseit követni. Ez, a természettudományok sikerein fölbuzduló optimista, de egyben önkorlátozó hozzáállás a filozófiában nem bizonyult igazán termékenynek, jelentőségét inkább a descartes-i módszeres kételynek a gondolkodás terepét az előítéletektől, rejtett előfeltételezésektől és elhamarkodott általánosításoktól megtisztító eljárásához hasonlíthatjuk. Ebben az értelemben pedig a pozitivisták program — legalábbis a pozitívizmus jelszava mögött fölsorakozó, minőségét és jellegét tekintve heterogén gondolatirányok közül a kellő kritikai vénával rendelkező irányzatok — a filozófiához vezető propedeutikus jelentősége vitathatatlan. Pauler ezzel a fajta filozófiával találkozott az egyetemen s utána külföldi tanulmányútjai során is. A filozófiai kérdéseknek az a csoportja marad Pauler számára ekkor releváns, amely a tudomány eszközeivel megoldható. „A bölcsészet főtörekvése a részleges tudományokat az ismerettan alapján egységes rendszerbe fűzni, hogy mindannyiokat ugyanezen törzs: az emberi tudat expansív törekvésének életteljes hajtásaiként mutassa be.”⁴² Tehát „[...] a philosophia feladata a *tudományos világnézet* föllállítása...”⁴³ A filozófia így mindenekelőtt ismeretelmélet, a megismerés természetét boncolgató diszciplína, amely az empirikus tudás tartalmát nem bővítheti. Minden ismeret

---

³⁹ 1897. május 10-i bejegyzés (213).

⁴⁰ I. m., 15. o.

⁴¹ „Miután a természetismerés szerencsésen átélte minden tudomány »gyermekbetegségeit«: a teológiai és a metaphysikai stádiumot, feladatául immár nem tapasztalatfölötti »lények«, »substantiák« és »erők« megismerését tekinti, hanem egyedül a természeti jelenségek *törvényeit*, vagyis kapcsolataik objektív modusait akarja kideríteni.” (3. o.)

⁴² I. m., 21. o.

⁴³ Uo. 22. o.

tapasztalat, a tapasztalat pedig közvetlen vagy közvetett, a közvetlen tapasztalat világát a pszichológia vizsgálja, a közvetett tapasztalatét pedig a természettudomány. Minden diszciplína e kettő egyikébe tartozik, a filozófia egésze nem más, mint pszichológia.⁴⁴ A filozófia főadatának ilyenén kijelölése nem mentes az ellentmondástól. A pszichológián „a jelenségek *subjectiv* szempontból való analysisét”⁴⁵ érti Pauler, ugyanakkor a természettudomány, vagyis a jelenségek „*objectiv szempontból való elemzése*” szükségképp része kellene, hogy legyen a filozófiának. A „világképünk legegységesebb alkotórésze az *érzet*”, az *érzet* tudománya pedig mindkét tudománycsoport tárgyát képezi, s hogy mily szempontok alapján tárgyalandó az egyik vagy a másik tudománycsoport elemeként, a filozófia kellene, hogy megmondja. A filozófia pszichológiaként való föltüntetése a modern pozitivizmus megkülönböztető jegye. A pozitivizmus ősatya, Comte nem tekintette tudománynak a pszichológiát, s annak idején Kant is kételyeit hangoztatta annak elvi lehetőségét illetően, hogy a tudomány rangjára emelkedhet. Pauler szellemi formálódásában a pszichológiával való foglalkozásnak kitüntetett jelentősége van. A doktori disszertációval egyidőben írt, 1897-ben megjelent „Az ismeretelmélet lélektani alapjairól” szóló munkája az ismeretelméletet, azaz a fő filozófiai diszciplínát pszichológiailag alapozza meg. A kanti teoretikus filozófia és az elsősorban Wundt nevével fémjelezhető pozitivistapszichologizáló ismeretelmélet között épp az képezi a szoros kapcsolatot, hogy a szubjektum, a tudat olyan képességekkel rendelkezik, amelyek — legyenek azok az általában vett tudat szemléleti formái, a tér és az idő, vagy Wundtnál a pszichológiai törvényszerűségek — lehetővé teszik a megismerést.

Pauler azon gondolata, miszerint a filozófia a pszichológia része, azzal a következménnyel jár, hogy a megismerésnek általa elemi egységének nevezett *érzetet* szubjektív szempontból kellene, hogy analizálja, ugyanakkor a filozófián kívülre kerül az *érzet* szubjektív és objektív szempontból történő megközelítésének az egymáshoz való viszonya. Az *érzet* tudománya, amely egyszerre kell, hogy pszichológia és természettudomány legyen Pauler szerint, igazából nem a filozófia lesz. Az *érzet* szubjektív és objektív szempontból való taglalása egy filozófiai vagy tudományos posztulátum alapján történhet. Ezt Pauler „*az alany—tárgy correlativitása tanának*” nevezi.⁴⁶ Ez a gondolat szerinte a kanti filozófiának és a pozitivizmusból kinövő empiriokriticizmusnak közös előfeltevése. Mit ért Pauler a korrelativitás tanán? „Tételünk azt mondja, hogy sem alanytól független tárgy, sem tárgytól független alany nem létezik, tehát csak *relativ* alany és *relativ* tárgy, s valósággal gondolni sem vagyunk képesek abszolút alanyt és tárgyat s lehető tapasztalatunk körében sem fordulhat elő. Akit nem vakít el az előítélet, ezt rögtön belátja. A valóság *érzetcomplexus*, tehát csak az alanyi szemponthoz viszonyítva

---

⁴⁴ Uo. 4. o.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 10. o.

bir értelemmel, s viszont az alany elvonva a tapasztalati tartalomtól üres forma, mely mint ilyen, a valóságban nincsen sehol. Az abszolút Én csak époly fictio mint az abszolút Nem-Én. Én és Nem-Én, alany és tárgy nem külön világok, nem önálló realitások, hanem *szempontjai* egyazon osztatlanul adott tapasztalati tartalomnak. Ugyanaz az empirikus anyag a psychicum és physicum is, csak más szempontból tekintve. Nem két egymás mellett haladó reális sorral van tehát itt dolgunk, mint ezt a psychophysiologiai parallelizmus tana állítja, hanem permanens *megfelelőséggel*, amennyiben *ugyanaz* a tapasztalati tartalom képezi tudatunk, mint világunk tartalmát; a különbség csak az, hogy amennyiben azt közvetlenül tekintjük, mint képzetünket, alanyi tudatmozzanatok összessége, amennyiben pedig közvetve tekintjük (a mit Wundt úgy fejez ki, hogy bizonyos segédfogalmak alapján: substantia, Böhm pedig akként jellemez, hogy e tartalmat projiciáljuk), annyiban azok objectiv világot állítanak elénk.⁴⁷ Az alany–tárgy korrelativitásának tana önmagában nem mond ellent a parallelizmus doktrínája egy speciális megfogalmazásának. Az említett gondolkodók, Wundt és Böhm mellett az empiriokriticizmus álláspontján is hasonló megoldás született. Ernst Mach a pauleri fölfogásnak lényegében megfelelő doktrínát képvisel, mégis beszél „parallelizmusról”, pontosabban „a tökéletes parallelizmus elvének” nevezi a fizikai és pszichikai azonosságát.⁴⁸ A fechneri parallelizmustól ez abban tér el, hogy Fechner ugyanazon valóság két oldaláról beszél, s így – Mach szerint – itt egy harmadik elemet is kénytelen bevezetni: azt a valóságot, aminek két oldala van.

Nem szükséges külön elemeznünk a századvégi parallelizmus-viták során megfogalmazott válaszkísérleteket ahhoz, hogy belássuk, Pauler a pozitívizmus és a kanti filozófia egyeztetését kísérli meg, mégpedig olyan formában, hogy a pozitívizmus egyfajta predomanciával bír e viszonylatban. Ami magát a pozitivistá hagyományt illeti, Pauler annak mindenekelőtt a korabeli modern formáját képviseli, a pszichologizmus egy meghatározott változatát. A pszichológiát előtérbe állító pozitívizmus korabeli legjelentősebb képviselője Wundt, a kísérleti pszichológia atyja. **Á** az, aki az akadémiai curriculum elismert részévé képes tenni a pszichológiát, megalapozva annak presztízsét. E presztízsteremtés lényegében a pszichológia és filozófia egyesítésével valósítható meg. Wundt vaskos köteteket ír mind a filozófia, mind a pszichológia tárgyköréből s láthatólag a régebbi filozófiai hagyományból Kant a legfontosabb gondolkodó a számára. Ugyanez regisztrálható Pauler esetében is. Egyformán határozzák meg a filozófia föladatát,⁴⁹ mindketten hangsúlyozottan azonosnak tekintik a filozófia és

---

⁴⁷ Uo. 10–11. o.

⁴⁸ E.Mach: *Die Analyse der Empfindungen und das Verbaeltnis des Physischen zum Psychischen*, 9. Auflage, Jena, 50. o.

⁴⁹ W.Wundt: *Einleitung in die Philosophie*, 7. Aufl., Leipzig 1918, 18. o.; *System der Philosophie*, 3. Aufl., Leipzig 1907, Band I. 1–9. o.

tudomány módszerét,⁵⁰ mindkettejüknél a pszichológia kebelezi be a filozófiát, melynek fő diszciplínája az ismeretelmélet. Hasonlóképpen azonossá válik képzet (Vorstellung) és tárgy (Objekt) mindkettejüknél,⁵¹ közvetlen (szubjektív) és közvetett (külső) tapasztalatot különböztetnek meg, s kapcsolják az előbbit a pszichológiához, utóbbit a természettudományhoz.⁵² Lényegében a wundti szubsztancia-fogalmat veszi át Pauler. Bár Pauler természetesen, filozófiai munkáiban, nem kizárólag a kísérleti pszichológia eredményeire támaszkodik: nagyra becsüli a spontán megfigyelések, történeti tudósítások és nem-kísérleti körülmények között megvalósított introspekciók eredményeit, például Taine és Spencer elméleteit. Ebben a tekintetben Wundt kritikussabb pozíciót foglal el. **A** csak a viszonylag egyszerű, kísérleti körülmények sterilizálta introspekciót tekinti jó módszernek, a bonyolult gondolati műveletek vizsgálatára azonban ez nem alkalmas.⁵³ Fontos továbbá a pozitívizmushoz sorozható empiriokritizmus áramlata, mint ami jelentősen befolyásolja Pauler filozófiai orientációját. Ismeri mind Mach, mind Avenarius műveit, fölfogásukat sikerül integrálnia. Ezáltal egy a Wundtnál radikálisabb fölfogásra jut el a test–lélek viszonyt illetően: én és nem-én teljességgel föloldódik a közvetlen tapasztalásban.⁵⁴

Pauler a korrelativitás-elvét valószínűleg Medveczky Frigyes-től veszi át. Az 1917. január 29-én akadémiai ülésen tartott „Medveczky Frigyes rendes tag emlékezete” című előadásában mestere 1879-ben megjelent művét, a *Grundlegung der kritischen Philosophie* című szisztematikus munkáját úgy jellemzi, mint amely a tudat közvetlen adottságait tekinti kiindulópontnak, az aktív tudat természeti törvényei megismerését tartja a filozófia fő céljának: szubjektum és objektum korrelatívak, csak relatív megismerés létezik. Medveczkyt a Fries-féle antropológiai Kant-magyarázat képviselőjeként tartja számon.⁵⁵ Ezek a fölsorolt gondolati hatások és elemek mind megtalálhatók Pauler doktori disszertációjában. E fiatalkori munkában is rendelkezik már annyi önállósággal, hogy valamiféle

---

⁵⁰ Wundt: *Einleitung*, 36. o.

⁵¹ Wundt: *System* 93. o.

⁵² Uo. 139. o.

⁵³ *Bevezetés a pszichológiába* (ford. Farkas Z.), Budapest, 107–110. o. Nem minden szempontból egyértelmű Wundt pozíciója, hisz egyike a néplélektani, pszicholingvisztikai kutatások úttörőinek, márpedig a primitív kultúrák pszichológiai szempontú vizsgálata igencsak bonyolult gondolati műveletek elemzését jelenti, nem kísérleti körülmények között.

⁵⁴ Wundtnál is megtalálható ez a föloldódás ugyanúgy, mint a „lelki” önálló státusának igénye. A wundti kettősségekről és ambivalenciákról Pléh Cs.: *Pszichológiatörténet*, Budapest 1992, 86–91. o.; uő: „Wundt időszerűsége”, *Pszichológia* 1990, 291–297. o.

⁵⁵ „Medveczky Frigyes r.t. emlékezete”, *Magyar Tudományos Akadémia emlékbeszédei* XVII.16., Budapest 1917, 6–8.o. Medveczky idézett munkája egy többkötetesre tervezett mű első része: „Erster Theil. Prolegomene zu einer anthropologischen Philosophie”, Leipzig 1879. Pauler elismerően ír Fries jelentőségéről „Az ismeretelmélet lélektani alapjairól” című, az *Athenaeum* folyóiratban 1897-ben megjelent tanulmányáról: 532. és 536. o. jegyzete.

szintézisét valósítsa meg azoknak a műveknek, melyeket tanulmányozott, illetve az egyetemen hallottaknak. Nem lehet tehát egy meghatározott forrásból eredeztetni munkáját, csak annyit mondhatunk, hogy a szellemi környezetében uralkodó áramlat, a wundtiánus pszichológista, Kantot ismeretelméleti és antropológiai alapállásból adaptáló pozitívizmus és empiriokriticizmus, valamint a Fries-féle antropologizmus és a Cohen-féle újkantiánus kezdeményezések jelentik azt a szellemi örökséget, amelyek professzorai, elsősorban Medveczky közvetítésével beépítésre kerülnek Pauler filozófiájában.

Ez idáig „A természetphilosophia fogalmáról és feladatairól” szóló munka filozófiai alapállását próbáltam jellemezni, s megkeresni azt a tradíciót, amelyhez a disszertáció vonalvezetése sorozható. Rámutattam, hogy ez az alapállás nem mentes a belső ellentmondásoktól. A továbbiakban kiegészítem e kritikai szempontú elemzést néhány ponttal, és a munka egészének fölépítését igyekszem jellemezni.

Pauler kísérletet tesz az illúzió-argumentum leküzdésére. „Ha minden természeti processus végelemzésben érzetcomplexus, vagyis saját tudatunk mozzanata, mily kritérium áll rendelkezésünkre, melylyel mindazáltal megkülönböztethetjük a saját subjektív érzeteinket, melyek kóros állapotban mint hallucinációk mutatkoznak, a valóságos természeti processusoktól?”⁵⁶ Válasza: „Hallucinatio és valóság között éppen az a különbség, hogy, míg az utóbbi mindig kimutatható okviszonyban van bizonyos megelőző jelenségekkel: ingerekkel, addig az előbbinél vagy peripherikus inger egyáltalán nem mutatható ki, vagy a képzet nem áll abban az arányban az ingerrel, mint ez egészséges embernél történni szokott (illusio).”⁵⁷ Persze, ez nem igazi kritérium. Pauler további megjegyzése ugyanitt, miszerint „[...] a valóság kifejlődő tudata egy folytonos összehasonlítás terméke, melyet saját tudatképeink és embertársainkéi között teszünk”, tehát a realitás képzete szociális termék, nehezen egyeztethető össze saját szubjektív kiindulópontjával, amely nem enged betekintést mások tudatába, ennek megfelelően az összehasonlítás sem végezhető el, csupán közvetett módon, hitek és preszuppozíciók alapján. Pauler maga is érzi, „[...] hogy az olvasót a valóság ilyen kritériumai nem elégitik ki”, hangsúlyozza azonban, hogy „[...] más ismérvvvel *tényleg* nem rendelkezünk. A tudomány nem is kíván más kritériumot.” Mindezek ellenére megfigyelhető egyfajta kettősség Paulernál szaktudományok és filozófia között. Utóbbi abban a tekintetben más, hogy vezető diszciplínájában, az ismeretelméletben a megismerés közvetlenül adott pszichikus folyamatait annak legáltalánosabb föltételeiben vizsgálja. Az általános föltételek lényegében a transzcendentális filozófia ismereti formáival esnek egybe, ezek vizsgálatát a pszichogenetikus szemponttal nem szembeállítva kell tárgyalni. Mindazonáltal e két szempontot aligha nyújthatja egyedül a szaktudomány, s hasonlóképpen a kritérium-probléma

---

⁵⁶ I. m., 6. o.

⁵⁷ Uo. 7–8.o.

sem lehet pusztán szaktudományos kérdés, ahogy ténylegesen sem tárgya a szaktudománynak. Pauler megközelítéséből következik a tudományok szemléletes voltának tanítása, mely alól a matematika sem kivétel. A matematika is az empirikus valóság földolgozása, mégpedig formális szempontú megközelítése, a négydimenziós tér, a matematikai végtelen, az imaginárius számok Pauler szemében misztifikációk, az olyan szaktudomány vadhajtásai, amely nem vet számot a megismerés föltételeinek és határainak problémájával.⁵⁸

A természettudományos ítéletek általánosságát az indukció alapozza meg, az indukcióét pedig az okság. Maga a kauzalitás – a kanti filozófia megoldásával – érvényét a tudat, a tapasztalat föltételeiből nyeri. A természetfilozófia nem más, mint a megismerés föltételeit kutató ismeretelmélet és természettudomány összekapcsolása.⁵⁹ Hármass feladatot jelent ez: 1. tudományelméleti vizsgálódást, szorosabban véve a természettudományok metodológiájának kutatását, e tudomány fő fogalmainak megtalálását; 2. e kategóriák, azaz formális elvek analízisét; 3. annak megmutatását, mi az a fő szempont, amelynek alapján összekapcsolható a természettudomány és ismeretelmélet. E programból látható, hogy a természetfilozófia nem járhat ontológiai elkötelezettségekkel és nem találhat abszolút létezőket. Így azután Pauler bírálja mind a Kant utáni idealisztikus hagyományt, köztük az általa egyébként nagyra becsült Böhm Károlyt, mind a realizmust, melynek következetes formája a materializmus, mind pedig az úgynevezett „ideálrealizmust”, amely olyan teista filozófia, ami szubjektumot és objektumot nem egymásból, hanem valamely harmadik, abszolút realitásból kívánja származtatni. Saját álláspontját Pauler az idealizmushoz legközelebb állónak vallja, amennyiben a szubjektív tudattartalom a filozófiai kiindulópont, nem abszolút teremtő én, hanem az „én”, mint relatív összefoglaló folyamat. E tudatműködés pszichofiziológiai tények, azaz projekciók révén alakítja ki a megismerés formai komponenseit. A tudomány és a természetfilozófia különböző vágányokon halad. A biológia heurisztikus eszménye a materializmus, a fizikáé az abszolút mechanizmus, azaz okok megadása. A természetfilozófia jelentősége a tudományra vonatkozóan tudományelméleti, nevezetesen fölvilágosítja a tudományt, ha az át kívánná lépni saját határait, illetve a formális heurisztikus szempontot, a teleológiai hipotézist, mint nélkülözhetetlen imaginárius fókusz nyújtja. A teleológiai szempont azonban reális tényezővé válik az evolucionista pozitívizmusban. A darwini „létért folytatott harc” elve Pauler szerint benső, magából a szerves élet mechanizmusából adódó teleológia lehetőségét adja. Pauler a létért folytatott harc gondolatát a tapasztalat által alátámasztott univerzális elvnek fogja föl. Ezáltal dolgozata mondandójának metaforikus színezetet ad.

---

⁵⁸ I. m., 25. o. – Pauler itt még azt a pozitívista, későbbi filozófiája állandó ellenlábásának tekinthető álláspontot képviseli, miszerint a fogalmak eredetének, tartalmának és érvényének szempontjai egymástól nem választhatók el; vö. 39.o.

⁵⁹ Uo. 28. o.

„Minden, ami létezik, czélszerűnek fogható föl, ha t.i. valamely tárgytól nem kívánunk más célét, mint hogy olyan legyen, amilyen tényleg. Így valamely kristályt úgy lehet fölfogni, mint egy olyan tárgyat, melynek célja, hogy pl. koczka alaku legyen; ez esetben szintén czélszerűnek kell elismernünk. Szóval, már az egyes tárgy is, ami van, önmagában befejezett, vagyis mint olyan fogható föl, mely céljának megfelel. Persze ez a czélszerűség legkezdetlegesebb conceptiója, de kétségtől alapja, mint mindjárt látni fogjuk, a létért való küzdelem elvére alapított teleologismusnak.”⁶⁰ Egyfajta misztikus természetbölcselethez vezet mindez, ami nem teljesen idegen Spencertől sem, akit Pauler többször is idéz.

A tudomány által használt fogalmak, mint „erő”, „anyag”: absztrakciók, nem realitások. Ez azt is jelenti, hogy a metaforikus beszédmód azért lényegében nem mond ki többet, mint hogy tapasztalataink szerint a mozgás és energia formáját változtatja. A megmaradási törvényeket mindazonáltal Pauler nem akarja, Wundt megfogalmazásával élve, „permanens hipotéziseknek” nevezni, mégpedig azért, mert ezek nélkül nincs biztos alapja a kauzalitásnak. Mi teheti többé a megmaradási törvényeket pusztá hipotéziseknél? Tudatvilágunk permanenciája, az, hogy „[...] a tudattal eo ipso mindig adva van szemléleti tartalom, vagyis a valóság mint ilyen nem enyészhet el, miután lehető empiria és valóság ugyanazt jelentik”.⁶¹ Ez a megmaradási elvek ismeretelméleti alapja. Igaz, hogy ez az igazolás szubjektív, de maga az ítélet általánossága is szubjektív. A tudatvilág permanenciája és szubjektív, de mégis objektív vonatkozásokkal bíró jellege a megmaradási elvek alapját képező alany—tárgy korrelativitásának tanától nem különbözik. Ezzel azután elérkeztünk ahhoz a végponthoz, amelyből voltaképpen mondandóját indítja Pauler, a korrelativitás eszméjéhez.

Valóban egész más ez a filozófiai álláspont, mint az, amit a tizennyolc éves Pauler álmodott és keresett. Majd minden interpretátora úgy beszél ezen irányváltásról, mint egyfajta érthetetlen, mert Pauler benső metafizikus hajlandóságától idegen, a kor meghatározó, ám alapjában véve vérszegénynek bizonyuló áramlatához való hasonulást, hosszúra sikeredett epizódot. A másfajta filozófia mögött valóban egy alapvető világnézetváltás húzódik meg. Legnyilvánvalóbb ez a valláshoz való viszonyából látható. A gimnazista Pauler természetes módon vallásos, hisz a gondviselésben, sőt öntudatosan katolikus. A pozitivista Paulernak mindez semmit nem jelent, a vallási képzetek a nem-felnőtt ember absztrakciói,

---

⁶⁰ I. m. 77. o., vö. „[...] e létbenmaradási törekvés mindig valamely rendszer föntartásának vagy egy újabb systema kialakulásának törekvése, szóval az a jelenség, melyet a létért való küzdelem elvének nevezünk, s melyet az előzőekben minden rendszerre, tehát nem csak a szerves életre is kiterjesztendőnek találtunk. Így azonosul az anyag és energia megmaradásának elve a létért való küzdelem princípiumával. Végelemzésben mindkettő ugyanazt jelenti, a valóság ugyanazon törekvését: a létbenmaradást fejezi ki.” (99–100. o.)

⁶¹ Uo. 93. o.

álmai, félelmei és vágyai, nincs nekik megfelelő realitás. A világnézeti törés ténye tagadhatatlan. Ezt tudomásul véve az eddigiek összefoglalásaként megrajzolhatjuk Pauler gondolkodásának korai, a filozófussá válás éveinek alakulását oly módon, amely a szakirodalom eddigi megállapításainál érthetőbbé teszi filozófiai meggyőződéseinek változását.

Pauler Ákos már korán nagyfokú természettudományos érdeklődést mutatott. A családi környezete nem egy szigorúan katolikus, hanem liberálisabb attitűddel viseltetett vallási kérdésekben. Az ifjú Pauler aszketikus életvezetési ideálja, a sztoicizmus iránti szimpátiája inkább Schopenhauerral, semmint a kereszténységgel hozható kapcsolatba, a skolasztika és neoskolasztika nem jelentett már ekkor sem kiforrott filozófiai alapmeggyőződést számára, inkább egyik komponensét egy metafizika kialakítása vágyának. A kanti gondolatrendszer elemeivel való birkózása nyomán korán kiformalódott filozófiája annál sokkal elmosódottabb körvonalú volt, semhogy egyértelműen arisztoteliánus-skolasztikus bölceletként lehessen azt jellemezni. Pauler fejlődése során kénytelen volt leszámolni korábbi metafizikus illúzióival. Ebben a folyamatos Kant-tanulmányok mellett egyre fontosabb szerepet kezdett játszani a pozitívizmus, s végül meghatározó szerepre tett szert. Ez azonban a pozitívizmusnak az a vulgárisnak egyáltalán nem nevezhető formája volt, amely a kanti filozófiával való közös pontoknak kitüntetett jelentőséget tulajdonított, egy, az ismeretelmélet szempontjából nem elhanyagolható új tudományos diszciplína, a pszichológia segítségéhez fordult, s a modern empiriokriticizmust is igyekezett beépíteni. Ezt a filozófiai kultúrát közvetítette az egyetem is, mindenekelőtt Medveczky Frigyes. Pauler doktori disszertációja a legjobb értelemben vett pozitívizmus hazai gyümölcse: már megtalálhatók benne azok a stílusjegyek, amelyek későbbi munkáira is jellemzők; a problémák világos explikálása, logikus, világos stílus, erős szisztematizációs törekvés, feszes kompozíció, önkorlátozó habitus. Ha beszélhetünk is világnézet-törésről, ez nem jelent automatikusan filozófiai értelemben vett törést. Nem hirtelen váltásról van szó a filozófiai meggyőződéseket illetően, hanem az álláspont hosszú időt, éveket igénybe vevő megváltozásáról, gondolati fejlődésről, a filozófiai problémákkal való állandó, intenzív foglalkozás eredményéről.

RESÜMÉE

Der junge Ákos von Pauler

Es ist eine bemerkenswerte Tatsache, daß es keine ausführliche Darstellung vom Leben und Werk Ákos von Paulers gibt. Seine Schüler und einige Philosophiehistoriker haben vor dem 2. Weltkrieg mancherlei wichtige Publikationen über ihn verfasst, aber in der Zeit nach dem Weltkrieg stellte er lange ein Tabu die unvoreingenommene Forschung dar.

Dieser Artikel versucht eine erste Wertung der Literatur von und über Pauler und deutet an, welche Materialien für eine Darstellung des jungen Ákos von Pauler wichtig sind; weiters wird seine Laufbahn bis 1898 analysiert, in welchen Jahr Pauler seine Dissertation „Begriff und Aufgabe der Naturphilosophie“ geschrieben hatte.

Mit 15 Jahren bereits, entschied Pauler Philosoph zu werden. Neben den Klassikern der Philosophie beeinflussten ihn

besonders Schopenhauer und die scholastische Philosophie; in seinen ersten Publikationen setzte sich Pauler mit Kant auseinander. Gleich mit Beginn seiner Studien an der Budapester Universität (Philosophie und Klassische Philologie) mußte er seine metaphysischen Träume aufgeben. Durch den Einfluß der Professoren Imre Pauer und besonders Frigyes Medveczky wird Pauler zu einem Positivisten und versucht eine Harmonisierung des Positivismus mit Kant. Von den verschiedenen Strömungen des Positivismus näherte er sich der rezentesten, durch Psychologie und Wissenschaftstheorie gestützten Form. Den geistigen Hintergrund Paulers erkennt man in Wundt und in dessen experimentellen Psychologie, in Fries (via Medveczky) und im Empiriokritizismus.